

КАНСТРУКЦЫІ З РОДНЫМ ПРЫЙМЕННЫМ СА ЗНАЧЭННЕМ ПАСЕСІЎНАСЦІ: СЕМАНТЫКА І СТРУКТУРА

Катэгорыя пасесіўнасці ў сучаснай беларускай літаратурнай мове ўяўляе сістэму рознаўзроўневых моўных сродкаў (лексічных, словаўтваральных, марфалагічна-сінтаксічных), з якіх фарміруюцца своеасаблівыя (атрыбутыўныя, прэдыкатыўныя, аб'ектныя) канструкцыі.

Мэта даследавання – прааналізаваць пасесіўныя канструкцыі з родным прыйменным без прыназоўніка, вызначыць асаблівасці іх семантыкі і структуры.

Родны прыналежнасці выкарыстоўваўся для перадачы названага значэння яшчэ ў агульнаславянскі перыяд [1, с. 183]. Паступова ў адных славянскіх мовах для перадачы пасесіўнасці сталі пераважаць назоўнікі ў форме роднага склону, у другіх – прыналежныя прыметнікі. В.У.Вінаградаў назваў разрад пасесіўных ад'ектываў у рускай мове «хилым», «лишённым перспектив» [2, с. 170]. Слушным, як нам падаецца, з'яўляецца вывад А.Д.Зверава аб тым, што ва ўсходнеславянскіх мовах (у тым ліку і ў беларускай) «...формы на -ов/-ев уступили место родительному принадлежности в официально-деловом стиле, но сохранили свою активность в разговорной речи и языке художественных произведений» [3, с. 123].

Агульнавядома, што родны прыйменны выражае шырокі спектр суб'ектна-аб'ектных, атрыбутыўных і іншых адносін, а словазлучэнні з родным прыналежнасці з'яўляюцца сінанімічнымі канструкцыям з прыналежнымі прыметнікамі. І канструкцыі з прыналежнымі прыметнікамі, і канструкцыі з родным прыйменным выконваюць аднолькавую атрыбутыўную функцыю – канкрэтызуюць прадмет, выдзяляючы найбольш характэрнае для яго прымету. Адрозненне заключаецца ў тым, што ў канструкцыях з родным прыйменным, як яшчэ падкрэсліваў А.А.Патабня, «...признак не прямо приписывается известной субстанции, а через посредство другой субстанции» [4, с. 105].

Аналіз беларускамоўнага фактычнага матэрыялу паказаў, што пры выбары канструкцыі ўлічваюцца асаблівасці семантыкі і структуры залежнага кампанента словазлучэння (назоўніка ў форме роднага склону, які называе суб'екта-пасэсара, уладальніка нечага). Перавага роднаму прыналежнасці аддаецца ў наступных выпадках: 1) назва пасэсара – асавовы назоўнік і дапасаваны да яго атрыбут (*голос старога Глушака, твар новага камісара* і інш.), 2) назва пасэсара – спалучэнне агульнага і ўласнага назоўніка (*слова дзядзькі Сымона, усмешка дачкі Ірыны* і інш.), 3) назва пасэсара – спалучэнне імя і прозвішча (*твар Міхайлы Баруты, хата Ганны Чарнушкі* і інш.), 4) назва пасэсара – субстантываваны назоўнік (*крокі дарослых, спіна вартавога* і інш.), 5) назва пасэсара – зборны назоўнік (*смех*

класа, дзеці беднаты і інш.), 6) назва пасасара – назоўнік, ад якога не ўтвараецца пасесіўны ад’ектыў (*маладзіца алешнікаўца, твар мінчаніна і інш.*).

Назіранні над лінгвістычнымі з’явамі паказалі, што пасесіўныя канструкцыі з родным прыйменным уключаюць у свой склад назоўнікі-пасэсумы, што абазначаюць абсалютна неадчужальныя аб’екты: *Вольныя гоні засеяў* [салдат] *зярном, чыстым, як слёзы маці* (К.Кірэнка. Поле). *Жаваранкаў акуп быў неглыбокі, ..., у рост чалавека* (І.Пташнікаў. Найдорф). *Калі паглядзець на персцень – убачыш у самацвеце страшныя вочы пані* (М.Лынькоў. Гой). *Калісьці тут былі дзясяткі маляўнічых урочышчаў, што вабілі душу і сэрца чалавека* («Полымя»). Дзякуючы сінтаксічнай сувязі паміж кампанентамі (кіраванне), атрыбутыўныя словы ў складзе такіх словазлучэнняў могуць размяшчацца як пры назве пасэсара, так і пры назве пасэсума, выступаючы сродкам іх характарыстыкі: *І з кожнай лісцевай галоўкі глядзіць твар восені-святкроўкі* (Я.Колас. Новая зямля). *Вася прымеціў знаёмы твар новага камісара* (К.Чорны. Слёстра). *У цішыні чулася роўнае дыханне Хведзькі...* (І.Мележ. Людзі на балодзе). Пасесіўнае значэнне партытыўнасці, што выражаецца канструкцыямі з абсалютна неадчужальнымі назоўнікамі-аб’ектамі, можа набываць пры пэўных кантэкстуальных умовах выразнае адценне якаснасці. У такім выпадку адносіны кваліфікуюцца як кампаратыўныя: *З Адасем клопат у бацькоў: ...гаворыць мовай мужыкоў* (Я.Колас. Рыбакова хата). *Яе [Гертруды] адутлаваты твар сардэчніцы* быў белы (І.Навуменка. Сасна пры дарозе). Кампаратыўнае значэнне гэтых канструкцый абумоўлена тым, што назоўнік у форме роднага склону абазначае не пасэсара, а характэрную прымету, адзнаку аб’екта. Парадак размяшчэння кампанентаў у канструкцыях з родным прыйменным звычайна наступны: у прэпазіцыі – назоўнік-пасэсум, у постпазіцыі – назоўнік-пасэсар: *На вялікія сінія вочы пакрыўджанай гаспадынькі набягае сляза* (Я.Брыль. У сям’і). *Упаў да ног дзяўчынькі кошык з рук* (А.Куляшоў. Падлетак я – ад пят і да валос...). *Ён [Васіль] заўважыў на сабе строгі погляд Мітрахвана* (І.Мележ. Людзі на балодзе).

Пасесіўная семантыка словазлучэнняў з родным прыйменным, склад якіх рэпрэзэнтаваны назоўнікамі-пасэсумами, што абазначаюць адносна неадчужальныя аб’екты, вызначаецца багаццем сэнсавых адценняў, паколькі такія назоўнікі адносяцца да самых розных лексіка-семантычных груп. Назоўнікі-пасэсумы, што абазначаюць тэмпаральныя, лакатыўныя і сацыяльныя адзінкі, функцыянуюць як з азначэннямі, так і без іх: [Міхал]: *Дык будзь ты тры разы праклята і служба панская і ласка і доля вечная падпaska* (Я.Колас. Новая зямля) *Імя Вейса было для іх [паліцэйскіх] аўтарытэтам* (М.Лынькоў. Векапомныя дні, 1). *І кружыцца планета Куляшова...* (П.Панчанка. Куляшову). *Колькі год назад шукальнік не стаў бы афішаваць такое ваеннае мінулае сваяка* («ЛіМ»). Фактычны матэрыял паказвае, што атрыбутывамі могуць пашырацца і словазлучэнні, у склад якіх уваходзяць назоўнікі-пасэсумы, што абазначаюць асоб, звязаных з пасэсарам сваяцкімі, сяброўскімі і пад. адносінамі: *Марына – прыклад гаспадыні,*

жычлівы друг гаспадара (Я.Колас. Рыбакова хата). **Меншы сын Вінцэнтага тае зімы ажаніўся** ... (К.Чорны. Лявон Бушмар). Зафіксаваны выпадкі выкарыстання пасесіўных канструкцый з родным прыйменным, кампанентны склад якіх рэпрэзентаваны назоўнікамі-пасэсумамі, што абазначаюць вынікі творчай дзейнасці пасэсара. Такія словазлучэнні перадаюць аўтарскую прыналежнасць: **Вершы Пушкіна, байкі Крылова чаргуюцца з апавяданнямі Талстога, Чэхава, Караленкі** (Я.Брыль. У сям'і). **Акадэмічны тэатр оперы і балета Беларусі рыхтуе прэм'еру оперы Я.Глебава «Майстар і Маргарыта»** («ЛіМ»). Такія канструкцыі могуць тэрміналагізавацца: **прынцып Гюйгена-Фрэнеля, закон Гука, шкала Моаса і пад.** Значэнне прыналежнасці прыметы яе носьбіту выражаецца словазлучэннямі з родным прыйменным, склад якіх сфарміраваны назоўнікамі-пасэсумамі, што абазначаюць знешнія і ўнутраныя ўласцівасці пасэсара: **Усе ведалі гэтую асаблівасць выдатнага муляра...** (Я.Колас. Адшчапенет). **Рудому не далі выкрыць неадукаванасць Сарокі** (І.Мележ. Пдых навалі нічы). **Жаўнер бачыў ва ўсім хітрасць ворага...** (К.Чорны. Бацбкаўчына). Адчужальную прыналежнасць выражаюць канструкцыі з родным прыйменным, дзе субстантывы-пасэсумы называюць адчужальныя аб'екты: **Надзелы Чарнушкаў і Васілёвай маці былі побач** (І.Мележ. Людзі на балоце). **Мінулі маёнтак пана Азэмбловіча** (К.Чорны. Ідзі, ідзі...). **У кнізе запісана ўся рухомая і нерухая ўласнасць уладаркі** («Полымя»). Матэрыял паказвае, што двухкампанентная структура пасесіўных канструкцый з родным прыйменным і характар сінтаксчнай сувязі паміж кампанентамі абумоўліваюць наяўнасць у межах аднаго выказвання пры некалькіх назоўніках-пасэсумах некалькі назоўнікаў-пасэсараў: **Язэп шмат чытаў, завучваў на памяць вершы і цэлыя паэмы Крылова, Пушкіна, Лермантава і Някрасава** («Полымя»).

Такім чынам для пасесіўных канструкцый з родным прыйменным характэрны багаты дыяпазон кампанентнага складу, магчымасць пашырэння колькасці кожнага з кампанентаў, ускладнення яго атрыбутывамі. Усё гэта абумоўлівае выражэнне кожным са словазлучэнняў як агульнай семантыкі пасесіўнасці, так і асобных яе адценняў.

Літаратура

1. Борковский, В.И. Синтаксис древнерусских грамот / В.И.Борковский. – Львов: Изд-во Львовск. гос. ун-та, 1949. – 392 с.
2. Виноградов, В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учеб. пособ. для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.». – 3-е изд., испр. / В.В.Виноградов. – М.: Высш. школа, 1986. – 639 с.
3. Зверев, А.Д. Словообразование в современных восточнославянских языках / А.Д.Зверев. – М.: Высш. школа, 1981. – 206 с.
4. Потебня, А.А. Из записок по русской грамматике. Т. 1 – 2 / А.А.Потебня. – М.: АН СССР, 1958. – 536 с.